

Universitatea Națională de Arte din București

Domeniul de doctorat: Arte Vizuale

Linie în urma acului

Broderia și construcția identității feminine în artă

Rezumatul tezei de doctorat

Coordonator științific: Prof. univ. dr. Ruxandra Demetrescu

Doctorand: Alina Samoschi

2023

Cuprins:

Introducere

I. Broderie și feminitate

Broderia: o artă între public și privat

Corp, materialitate și statutul femeii

Cusutul în viața femeilor: o rețetă pentru o viață morală

II. A coase și a scrie

Broderie și literatură: o incursiune în literatura și pictura engleză modernă

Destin feminin și destin artistic

Broderia, refugiu sau aneantizare

Mitul Penelopei în artă și literatură

Personaje literare cosând: un exercițiu de conformism?

Broderia ca misiune de război

III. Broderie, artă și viață în perioada comunistă/ repere în contemporaneitate

Arta populară și cultura oficială

Producția vernaculară și memoria comunismului

Artiste și proiecte cu fire în perioada comunistă din România: câteva studii de caz

Fire și firi rezistente: Margareta Sterian și Lena Constante

Fire noi: Ritzi Jacobi și Geta Brătescu

Texte și fire mistice: Victoria Zidaru

”X minute de broderie” - proiect personal

Concluzii

Bibliografie

Introducere

Am obiceiul de a umbla pe străzi

Privind în dreapta și în stânga

Și, din când în când, înapoi...¹

Fernando Pessoa

Parcursul prezentei cercetări are în vedere analiza broderiei și – în sens mai extins – a lucrului cu fire, în raport cu feminitatea, în contexte istorice care au generat interpretări specifice ale acestei activități dar și ale imaginii femeii cosând. Legătura între feminitate și actul de a coase a fost construită în timp și susținută de ideologii și concepții sociale, modelând nu doar imaginea femeii despre sine, ci și a societății despre rolul femeii. Conexiunea dintre elementele amintite a creat perspective complexe în arta plastică și în literatură, evidențiind adesea atitudini ambivalente și paradoxale. Cercetarea susține că relația dintre femei și sfera textilelor a suferit determinări de ordin social și politic. În acest sens, lucrarea definește o preocupare ce se găsește la intersecția mai multor domenii, artă, literatură, istorie și antropologie, atingând subiecte ce se desfășoară în jurul descrierii raportului dintre feminitate și interacțiunea cu firele textile. Nu în ultimul rând preocuparea pentru feminitate și „fluiditatea formelor”² pe care aceasta le poate căpăta contextual se află pe un loc important în preocupările artistice personale. Fînd de formație grafician, desenul a reprezentat pentru mine o preocupare statornică ce s-a concretizat prin experimentarea unor medii, acțiuni, materiale și moduri de imprimare diferite. A coase cu ac și ață integrează de

¹ Fernando Pessoa, „Privirea mea e limpede ca floarea-soarelui”, *Antologia poeziei portugheze*, trad. Alberto Caeiro, editor Dan Caragea, ed. Edinter, București, 1990

² (...) being a "woman" is to take up a position within a moving historical context and to be able to choose what we make of this position (...)", Linda Alcoff, „Cultural Feminism versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory” „Signs”, Vol. 13, No. 3 (Spring, 1988), pp. 405-436, The University of Chicago Press, p.435, <http://www.jstor.org/stable/3174166> (11.07.2023)

asemenea conturarea unui însemn grafic. Să brodez desenul unei linii a însemnat identificarea unui mediu de expresie apropiat și care implică recunoașterea naturii mele feminine.

Scopul acestei teze este să extindă și să nuanțeze înțelegerea faptului că genul nu este un factor determinant în privința situației din punct de vedere cultural a femeilor pe un loc secund, ci este rezultatul unui set de reguli sociale predefinite care au inclus determinări și practici, precum broderia, și care de-a lungul timpului, s-au naturalizat/internalizat în conștiința feminină nivelând orizontul de așteptare al acestora. Unul dintre scopurile mele este să arăt cum, privind în special interrelația dintre cusut, artă, scris și feminitate ar putea fi configurate situațiile și motivele care au făcut ca spiritul feminin să internalizeze atitudini defensive definatorii, ce l-au reținut de la o (re)evoluție spectaculoasă în plan cultural.

Aprofundând această temă am descoperit o colecție la fel de vie de „imagini”, paralelă și complementară care a evoluat în plan literar, conturând reflexii ale lumii analizate, prin fraze sau versuri, așternute de scriitori / scriitoare în operele lor de-a lungul vremii. Pe cât de iubită, pe atât de urâtă, broderia în textele analizate are de a face cu identitatea feminină într-un mod ambivalent.

Teza urmărește inițial contextele social, educațional, aspirațional în secolele al XVIII-lea și până la începutul secolului al XX-lea în societatea engleză. Un rol important în acest sens a avut lucrarea *The Subversive Stitch, Embroidery and the Making of the Feminine* (1984) a Roszicăi Parker (1945 – 2010), ce mi-a oferit o serie de informații (și sentimente) esențiale. A doua parte, „rupe” acest plan al trecutului din mai multe perspective, orientându-se spre analiza textilelor și a feminității în perioada comunistă din România. Intervalul totalitar m-a interesat pentru că el coincide cu răstimpul formării mele. Am gândit, că tiparele neîncrederii, ale precarității, ale fricii și ale capacității de a îndura, atunci mi-au fost sădite. Capacitatea de a rezista este firul care leagă profilul femeilor victoriene de cel al femeilor Primului Război Mondial și de cel al femeilor surprinse în traiectoria lor ca oameni de rând sau artiste într-un regim totalitar. Aduag că această a doua parte a implicat și schimbarea abordării tematice. Capitolul a avut ca punct de reper lucrarea *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism*, (2008), realizată de Pavel Gheo și Dan Lungu. Mărturiilor feminine integrate în acest studiu sociologic, le-am adăugat propriile mărturii, prin prisma experiențelor personale care m-au marcat în legătură cu materialele textile.

Lucrarea este structurată în două părți. Prima este orientată către cercetarea imaginii femeii cosând în trecut și definirea statutului acestei preocupări în termeni literari și vizuali, iar a doua are ca „decor” perioada comunistă.

Capitolul I. „Broderie și feminitate” cuprinde trei subcapitole al căror conținut îl voi rezuma în cele ce urmează.

„Broderia: o artă între public și privat” expune un scurt istoric al tapiseriilor oficiale realizate de bărbați în contrapondere cu broderiile feminine, inferioare din perspectivă socială. Asocierea femeii-broderie, ancestrală, este exemplificată printr-o pictură eclesiastică de Luis Borrassa (cca.1399). Pentru statutul profesional masculin, sunt date ca exemplu lucrările „Țesătorul” de Van Gogh și o lucrare cu același titlu de Max Liebermann.

„Corp, materialitate și statutul femeii” are în vedere efectele interacțiunii pe termen lung a femeilor cu acul și ața, conducând la un raport de identificare cu această activitate cu efect modelator, încurajând obediența și izolarea. Acest fapt al influenței asupra ființei umane, pe care o generează interacțiunea constantă și pe termen lung cu anumite obiecte și practicile conexe este semnalat în: *Materiality* (2005) de Daniel Miller, *Fenomenologia spiritului* (1807) de Hegel, *The Poetics of Space* (1958) de Gaston Bachelard, *The Logic of Practice* (1980) de Pierre Bourdieu și *Body Politics, Sex and Nonverbal Communication* (1986) de Nancy M. Henley.

„Cusutul în viața femeilor: o rețetă pentru o viață morală”

Din perspectiva educației, se constată că, timp de două secole, obiectivele educaționale în privința femeilor și a practicilor broderiei au rămas neschimbate. Instruirea, în concepția lui Mary Wollstonecraft în *A Vindication of the Rights of Woman, With Strictures on Political and Moral Subjects* (1792) impune în această privință alte repere decât cele exprimate de Jean Jaques Rousseau în *Emile* (1762). Ca urmare a conservatorismului privind statutul părții feminine în societate, scriitoarele victoriene și antecesoarele lor s-au ocupat în egală măsură de scris și de cusut. Este analizat cazul reformatoarei Florence Nightingale, care este portretizată brodând chiar dacă nu aderă la îndeletnicire, în pictura „Florence Nightingale and Frances Parthenope, Lady Verney” de William White (cca.1836).

Capitolul II. „A coase și a scrie”

„Broderie și literatură: o incursiune în literatura și pictura engleză modernă”

Practica broderiei este subîmpărțită social în „plain sewing” – utilitar/necesar și „fancy work” – pentru delectare. Am exemplificat pentru fiecare caz cu fragmente din romanele *Shirley* de Charlotte Brontë (1849) și *Adam Bede* (1859) de George Eliot. Dacă poziția socială era confortabilă, broderia era acceptată benevol în forul feminin, în timp ce pauperitatea inducea respingerea ei. În raport cu mediul cult, unele scriitoare au asimilat broderia, altele au respins-o sau au disimulat acceptarea ei. Diversitatea punctelor de vedere vorbește despre natura umană, despre personalitățile autoarelor și despre eforturile lor de a se

împărți între scris și obligațiile domesticității. În acest sens, este amintit performance-ul artistului contemporan Roy Vaara, „Artist’s Dilemma” (1997), care pendulează conceptual între *artă* și *viață*. Spiritul epocii victoriene, drastic în această privință, este exemplificat prin analiza abordării broderiei ca parte a sferei domestice în poemele *The Princess* (1847) de Alfred Tennyson, *Aurora Leigh*, (1856) de Elizabeth Barrett Browning și *Armgarth* (1870) de George Eliot.

„Destin feminin și destin artistic”

Condamnată să țeară la război pentru un timp nedefinit, în *Lady of Shalott* (1833) de Alfred Tennyson, eroina rupe vraja, dar își pierde viața. Poemul lui Tennyson este reluat vizual, între alții, de William Holman Hunt (1827–1910) și de Elizabeth Siddal (1829–1862). Sunt analizate critic traiectoriile profesionale ale celor doi artiști. O anumită slăbiciune de ordin interior a făcut ca talentul lui Siddal să rămână în stadiu embrionar.

„Broderia, refugiu sau aneantizare”

Pe tema suferinței în izolare sunt analizate poemul *Mariana* (1830) de Alfred Tennyson legat de pictura omonimă din 1851 a lui John Everett Millais și personajul filmului *La Dentellière* (1977) regizat de Claude Goretta. Acesta din urmă evocă în film cadre picturale ce se apropie de cele din tablourile „Dantelăreasa” de Caspar Netscher (1639 - 1684) și „Dantelăreasa” de Han van Meegeren (1889 - 1947). Suprapunerea imaginii literare peste cea vizuală re-creează în în plan mental o imagine nouă, diferită de cea prezentată de fiecare mediu artistic (poem, film, pictură) luat separat.

„Mitul Penelopei în artă și literatură”

Voluntara țesătoare Penelopa este recompusă imaginar din perspectiva versurilor lui Homer, a *Amazoanelor* Adrianei Babeți, a picturii „Penelope and the Suitors” (1912) de John William Waterhouse (1849–1916) și a sculpturii „La Grande Pénélope” (1912) de Antoine Bourdelle (1861-1929).

„Personaje literare cosând: un exercițiu de conformism?”

Jane Austen în *Familia Watson* (1805), Charlotte Brontë în *Jane Eyre* (1847), *Villette* (1853), *Shirley* (1849) și George Eliot în *Middlemarch* (1871), *Adam Bede* (1859) și *Moara de pe Floss* (1860) își manifestă voalat principiile în privința broderiei prin intermediul personajelor lor. În felul acesta, feminismul lor, învăluit în caracteristicile comune ale eroinelor, apare ca o luptă dusă din interior, un fel de strategie a „calului troian”.

„Broderia ca misiune de război”

Primul Război Mondial schimbă raportarea la lucrul cu fire care prin intermediul propagandei devine o formă de luptă cu inamicul. În plan uman, cusutul, tricotatul, brodatul

le alină femeilor suferința pierderilor și a așteptării. Sunt analizate câteva poezii în care imaginea femeii cosând este folosită aproape în scop terapeutic. Această temă este tratată și în romanele Virginiei Woolf, *Spre far* (1927) și *Doamna Dalloway* (1925).

Capitolul III. „Broderie, artă și viață în perioada comunistă / repere în contemporaneitate”

„Arta populară și cultura oficială”

În perioada comunistă broderia *folclorică* este intens promovată prin cărți de specialitate, jocuri pentru copii și transformarea iei în simbol național. În plan privat este practică broderia decorativă sub puterea nostalgiei după lumea originară a satului, resimțită de femeile care au părăsit acest mediu. Semnificația mistică a modelelor geometrice tradiționale din broderii și țesături este oficial *golită* de semnificații, laicizată, transformată în simplă decorațiune.

„Producția vernaculară și memoria comunismului”

Criza economică a anilor 1980, oferta produselor uniformizante de pe piață conduc la inițierea producției casnice de haine și împletituri. Mărturiile scriitoarelor din cartea *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism* (2008) adunate de Radu Pavel Gheo și Dan Lungu reprezintă o sursă pentru înțelegerea particularităților perioadei în acest sens. Plasele croșetate, revistele occidentale de modă ca material didactic, ciorapii, cipicii, ilicele, pantalonii tricotați în familie împotriva frigului din locuințe sunt tot atâtea semne ale manifestării lucrului cu fire sub influența politicilor de stat.

„Artiste și proiecte cu fire în perioada comunistă din România: câteva studii de caz”

Într-un context constrângător, s-au remarcat artiste care au „rezistat” în plan estetic prin interpretări personale și nuanțate ale folclorului și ale realității înseși: Margareta Sterian, Lena Constante, Ritzi Jacobi, Geta Brătescu. De remarcat a fost în creațiile lor lipsa vreunei atitudini privind situația sau statutul femeii într-o epocă în care aceasta a avut de suferit, semn, poate, că represiunile sistemului puteau fi serioase.

„Fire și firi rezistente: Margareta Sterian și Lena Constante”

Aceste cazuri sunt dramatice prin excluderea de către sistem în cazul Margaretei Sterian și detenția de 12 ani a Lenei Constante. Cu toate acestea, lucrările lor textile, precum întreaga operă, poartă o amprentă personală notabilă. Totodată, ambele s-au ocupat și de scris.

„Fire noi: Ritzi Jacobi și Geta Brătescu”

Artistele și-au început traiectul profesional în plin comunism. Au realizat lucrări textile cu rezonanță în plan internațional. Ritzi Iacobi va emigra. Geta Brătescu va reprezenta România la Bienala de Artă de la Veneția, ediția 2017.

„Texte și fire mistice: Victoria Zidaru”

La limita de final a perioadei comuniste, Victoria Zidaru translează către materiale realizate din fibre naturale cu care creează instalații și panouri conținând texte religioase. Lucrările sale sunt cercetate în principal sub aspectul implicării textului în lucrările de artă din fibre textile. Legat de statutul femeii, artista are o poziție clară, aderând la tradiția în care domesticitatea este un dat divin.

„X minute de broderie” - proiect personal

În acest subcapitol este prezentat proiectul „X Minute de broderie” în care am realizat mai multe linii cusute cronometrate, înregistrate ca proces, ca reluare a unei preocupări feminine seculare și prezint legătura acestuia cu partea teoretică a prezentului demers. Sunt menționate și câteva materiale realizate anterior schițe video și proiecte care au ca preocupare timpul, textul și domesticitatea.

Concluzii

Cercetarea de față a urmărit evoluția și statutul femeilor din perspectiva practicării broderiei și a efectelor acestei practici pe termen lung. Contextele istorice și sociale (epoca victoriană, Primul Război Mondial, perioada comunistă) nu au favorizat evoluția femeilor în plan personal, social și profesional, decât conjunctural. Raportarea la feminitate și la lucrul cu fire a condus în preocupările mele artistice la concepte noi. Teza reprezintă pe termen lung un punct de reflecție asupra a ceea ce au avut de oferit femeile și ceea ce li s-a permis să ofere în plan cultural și social. După secvența feministă a anilor 1960 arta contemporană a evoluat conceptual în privința folosirii textilelor, conotația feminină a acestora diminuându-se treptat, până la dispariție.

Proiectul meu artistic „X minute de broderie” face parte din proiectul de cercetare *Linie în urma acului*, constituind partea aplicată a acestei evoluții teoretice în parcursul căreia m-am angajat. Documentarea asupra legăturilor subtile dintre proză, poezie, pictură, film, lucrări de artă și teorii ale educației, pe care am întreprins-o de-a lungul acestui stagiu m-a ajutat nu doar să-mi lărgesc orizontul creativ ci, și să răspund unor întrebări ce vizează spiritul feminin așa cum se găsește în prezent, prin prisma faptelor din trecut.

Cuvinte cheie: broderie, lucrul cu acul, țesături, mitologie, feminism, feminitate, literatură engleză, artă populară, comunism, arta textilă în România, progres, Primul Război Mondial,

secolul al XIX- lea, arta contemporană.